

Az elmélet primátusa (?)

IRODALOM, NYELV, KULTÚRA

A pécsi egyetem bölcsészkarának Irodalomelméleti Tanszékén működő Sensus Csoport első kiadványa hat tanulmányt foglal magába, melyek egyik (mindenképpen kitüntetett) közös komponense az elméleti kérdésekre való (tudatos) reflexióban jelölhető meg. A kötet bevezetője szerint: „A szövegek a jelenkori irodalmi diskurzust alakító irányzatok – szemiotika, hermeneutika, dekonstrukció, újhistorizmus, kultúrkritika, nyelvfelmélet – »revíziójával« kérdeznak rá az irodalom, a nyelv és a kultúra viszonyára.” Mindebből következik, hogy a kötet inszenírozása igen széles horizontot feltételez, melyet erősít a cím általános megjelölése is. Ugyanakkor meglehetősen nehéz elgondolni olyan *szöveget*, mely az irodalom, a nyelv és a kultúra hármasságát képes lenne átfogni, mint ahogyan azt is, hogy ne részesülne valamelyikből. Éppen ezért arra kell mindjárt utalnunk, hogy nyilvánvalóan e hat tanulmány (bármelyike és összességé is) inkább metonimikusan viszonyul a kiadvány címéhez, mintsem ki- vagy megfejtené azt. Alátámasztja ezt az is, hogy az egyes dolgozatok beszélői inkább a részlegesség vállalása s így bárminemű autoritatív modalitás lehetőség szerinti elkerülése mellett érvelnek. Ismét a bevezetőt idézve: „A kötet célkitűzése elsősorban nem az említett irányzatok történeti vagy szisztematikus bemutatása, hanem az adott diskurzusok kritikus pontjainak feltárása és még inkább e kritikus pontok mentén a feltételezhető elmozdulási lehetőségek vázolása.” A továbbiakban oly módon próbálók dialógusba bocsátkozni az egyes tanulmányokkal (pontosabban azok részleteivel), hogy előfeltevéseiket játékba hozva szem előtt tartsam az iménti (deklarált) intenciót.

A kötet nyitótanulmánya Ráczi I. Péter Lotman-interpretációja, mely arra a kérdésre keresi a válasz(oka)t, hogy megalapozható-e (és ha igen, akkor mennyiben jogosan) a lotmani szemiotika és szövegfelfogás egy periódusának posztstrukturalizmusa. A kérdés újraszituálását mindenekelőtt az indokolja, hogy egyrészt maga a lotmani életmű semmiképpen sem tekinthető egységesnek, másrészt pedig a diszkurzusok interakciója után láthatóvá váló töréspontok arra utalnak, hogy több korszakküszöb előtti teóriából vezetnek utak a posztstrukturalizmus korántsem homogén formációja felé. A tanulmány az intertextualitás értelmezése mentén tesz kísérletet Lotman koncepciójának áthelyezésére és a Barthes ugyancsak változó szövegfelfogásával való párhuzamok kimutatására. Az érvelés előfeltevésként kezeli egyrészt, hogy Lotman a „szövegek immanens vizsgálatát” kiegészíti a „szövegen kívüli struktúrák” bevonásával, ami az „átkódolás” és a „fordítás” vezérfogalmi mentén alapozza meg azt az intertextualitás-koncepciót, mely horizontot nyit a pragmatikai „kultúrtpológia” (poszt)strukturalista modelljére. Másrészt abból indul ki, hogy a szövegfelfogalom diszkurzivitását előlegező Lotman-tanulmányok maguk is diszkurzív megalkotottságúak és egymás variánsainak tekinthetők. Mindössze két kérdést fogalmaznak meg ezekkel kapcsolatban, az egyik történeti jellegű, a másik inkább retorikai természetű. Az intertextualitás lotmani értelmezése – úgy tűnik – folyamatosan újratermeli a szövegen belüli és szövegen kívüli oppozícióját. Sőt,

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1998

eltekint olyan tényezőktől, melyek ezt az oppozíciót műfaji jelölőkhöz rendelik hozzá. Vagyis nem számol azzal, hogy az intertextuális viszonyok időbeli osztozottsága inhomogén is lehet, ráadásul nem mindegy, hogy a szövegek áttűnése egymáson reflektálja-e a kapcsolódási formák sokrétűségét. Ebből a szempontból Lotman intertextualitás-felfogása inkább struktúrák egybeolvadását, mintsem szövegek pragmatikai összjátékát jelentheti. A kultúra szöveggént való felfogása jó példa erre, hiszen pusztán megfordítja az oppozíció két tagját (kiküszöböli pl. a véletlen, kiszámíthatatlan vagy az esetleges stb. rekontextualizálódás lehetőségét). A posztstrukturalista szövegfelfogások ugyanis inkább azért nyithattak új horizontot a kérdésre, mert képesek voltak megkülönböztetni pl. szemantikai, pragmatikai stb. intertextualitást, amely nem nélkülözhetette magának a fogalomnak a *történeti* elkülönöződéseit sem. S Lotman éppen erről feledezik meg, homogenizálja a kultúrát (?) egy nagyon is esendő (értsd: időnek kitétt) szövegfogalom mentén. A másik koncepcionális kérdés, mint említettem retorikailag válik érdekessé, hiszen ha Lotman írásait egymás variánsainak tekintjük, akkor hozzárendeljük egyazon beszélőhöz, mint ahogyan a dolgozat azt teszi is. Márpedig éppen annak bemutatása lehetne gyümölcsöző, hogy mondjuk e variációsorban miként változik az egyes kérdésekhez való viszony, azaz miért módosul a tárgyalt szövegek *modalitása*. Mert ha valami, akkor bizonyosan a modalitásban végbemenő differenciálódás utalhatna arra, hogy valóban újraszituálódnak a megfogalmazott kérdések. A tanulmány által bemutatott homogén struktúra így nagyon könnyedén visszajára fordítható: lehetséges, hogy inkább egyszerűsödik az, amit bonyolultabbnak vélünk. Ha összevonnuk az előbbi két kérdésirányt, láthatóvá válik Rácz I. Péter kiváló dolgozatának egyik vakfoltja: úgy helyezi Lotman szövegfelfogását történeti horizontba, hogy nem szembesül annak történetitlen komponenseivel, miközben úgy állítja az életmű heterogenitását, hogy nem mutatja be annak modalitásbeli összetevőit. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Rácz I. Péter tanulmánya nélkül a fenti kérdések nem biztos, hogy megfogalmazódhattak volna. Ugyanakkor az is szembeötlő, hogy a „*Szemiotikai intertextualitás*” beszélője képes meggyőzni olvasóját a feltett kérdés(ek) argumentációjának diszkurzusfüggő igazáról. Vagyis olyan – természetesen jó értelemben vett – konstruktív képességről tesz tanúbizonyságot, amely a szövegelemzés és a teoretikus mérlegelés metszéspontjában válik hatékony, megengedő és sokoldalú interpretatív „eszközzé”.

A kötet második tanulmánya Böhm Gábor „archeológiai” kísérlete, mely a hermeneutika/dekonstrukció-vitához szól hozzá. A dolgozat kellő példát szolgáltat arra, hogy milyen kérdésekkel (vagy akár álkérdésekkel) szembesül az, aki e két amúgyis heteronóm „irányzat” részben látszatvitáját megérteni igyekszik. Ily módon nagy érdeme, hogy képes láttatni azokat a komponenseket, melyek kirajzolhatják egy tényleges (diszkurzív keretek között zajló) vita körvonalait. A tanulmány egyik valóban jelentőségeltjes (a nyelvfelfogást és az interpretáció mibenlétét érintő) előfeltevése tulajdonképpen megegyezik annak majdani konklúziójával, ami azt sugallja, hogy elképzelhető olyan horizont, mely felől újraolvasva Derrida és Gadamer idevonatkozó szövegeit, azok különbözőségük ellenére is (azokat mintegy „fenntartva”) egy paradigma „topográfiáját” jelölik ki vagy határolják. Mindemellett csak sajnálhatjuk, hogy a dolgozat keretei nem tették lehetővé a Jauss-de Man-vita vagy pl. a Celan-elemzések tárgyalását, melyek mindenekelőtt azért lehettek volna fontosak, mert *konkrét* szövegek mentén bontakoztak ki, s így – talán az applikáció szintjeit is bevonva – befolyásolták volna az érvelés (egyébként amúgy is precíz) folyamatát. (A Böhm Gábor szövege által felvetett

dilemma egyébként nagyon is emlékeztet Manfred Frank pozícionáló kérdésére, de hatékonyan szituálja azt – akár implicite is – újra.) Pusztán három „apróságra”, de mégsem elhanyagolható megfogalmazásbeli bizonytalanságra utalnék e tanulmány kapcsán, hiszen ezek kizökkenthetik az argumentáció biztonságát/uralhatóságát. A tanulmány felvezetése szerint a „metafizika utáni gondolkodás” egyik „irányultsága” a nyelvet „médiumpént” hozza játékba. Nos, ha valamilyen nyelvfelfogás teljességgel idegen mindkét elemzett formációban, az éppen a köztesség vagy közvetítő funkció stratégiai kiemelése. Azaz éppen abban ért (többek között) egyet a dekonstrukció és a hermeneutika (nagyon sarkítva), hogy a nyelv nemcsak közvetít, hanem el is választ, azaz nem tekinthető médiumnak, mint ahogyan egyébként a dolgozat később ezt meg is fogalmazza. Az ilyen jellegű „nyelvbótlás” sajnos többször is aláássa Böhm Gábor beszélőjének kompetenciáját. Hasonló bizonytalanság jellemzi azt a részletet, amikor a „genealógia” ellenében határozza meg a „textuális munkát”, hiszen a genealógiát azonosítja az eredetgondolkodással, holott egyes (általa is idézett) teóriák szerint éppen a genealógia volna az, amely felszámolja (de legalábbis sokszorozza) az eredetmetaforák legitimációs alapját. A következtetlenségek retorikája a dolgozat végén is hatásba lendül, hiszen Gadamer szövegfelfogásának kapcsán „tudatfilozófiáról” kezd el beszélni (a filozófiai nyelv „lerögzítése” kapcsán), mely még jóindulattal is „torzítása” az adott kérdésnek (pláne akkor, ha Habermas lenne a kivezető út). Nos, lehetséges, hogy ezek valóban „kétélű” részletek; de talán mégsem megkerülhetők, hiszen annak ellenére tehát, hogy Böhm Gábor *Irodalom, filozófia, (nyelv)használat* című kitűnő szövege rekonstruál egy teoretikus vitát, retorikájában helyenként reflektálatlanul hagyja annak axiomatikáját. Ez persze nem feltétlenül belátható, hiszen szöveghűen konstruálja meg az adott vita preferenciáit, és teszi fel ismét azokat a kérdéseket, melyek éppen e rekontextualizáció által válhatnak újra élő kérdésekké.

A kötet harmadik tanulmánya Orbán Jolán „komparatív” Derrida/Wittgenstein-olvasata, mely a nyelvjátékok és írásjátékok adott szerző(k)höz kötött funkcionálását értelmezi. Mielőtt feltennénk egy-két kérdést ezzel kapcsolatban, ki kell térnünk ama hatástörténeti fejleményre, mely szerint vitathatatlanul eme tanulmány szerzője a dekonstrukció legmegbízhatóbb hazai „közvetítői” közé tartozik. Kétségtelen, hogy Orbán Jolán írásai minden bizonnyal a *legjobb*an hozzáférhetőbbé tették/teszik számunkra Derrida konstrukcióit, ugyanakkor nem feltétlenül hozták/hozzák azokat szövegközeli értelemben működésbe, hiszen inkább kommentárokként, mintsem az értelmezés „előzetes struktúráiként” engedték/engedik azokat hatályba lépni. Vagyis Orbán Jolán mindeddig nem nagyon közölt olyan interpretációkat, melyek *irodalmi* szövegek dekonstruálását végeznék el, miközben tanulmányai az „irányzat” *ideológiájának* maradéktalan megérthetőségén, kontextualizálhatóságán munkálkodnak. (Jelzenem kell, hogy ezt kifogástalanul és igen magas színvonalon, a legreflektáltabb szakmai korrektséggel és következetességgel hajtják végre, éppen ezért *nem* számon kérem az előbbieket, pusztán az applikáció egy olyan szintjére utalok, mely esetleg tovább erősíthetné a Derrida-olvasatok hatékonyságát.) A kötetben helyet kapó *Nyelvjátékok, írásjátékok* című dolgozattal kapcsolatban két kérdést fogalmaznék meg. Az első egy apróságnak tűnő részletre utal, mely szerint Wittgenstein és Derrida egyaránt a filozófiát „tevékenységként, tettként, cselekvésként fogja föl”. Eme kijelentés elsősorban azért szorul(hat)na további pontosításra, mert ilyen formában igen könnyen valamely pragmatizmus síkjára terelheti a figyelmet. Márpedig nem valószínű, hogy a „gyakorlatba való átültetés” művelete itt ugyanazt jelenti, mint egyfelől mondjuk a marxizmus

hatástörténetében, másfelől pedig a beszédaktuselméletek horizontjában. Vagyis a különbözőtetés játéka ezen a ponton azért lehetne hangsúlyosabb, mert tovább differenciálná a tárgyat két diszkurzus tradíciókhoz való viszonyának kereteit. A második tulajdonképpen összefügg ezzel, hiszen Orbán Jolán tanulmányában több olyan részlet figyelhető meg, mely – véleményem szerint – nem a reflektáltság/ellenőrizhetőség kiterjesztésében érdekelt (azaz argumentálatlan kijelentésnek minősülhet, pl. Mallarmé, Lautréamont, Joyce, Kafka, Ponge, Celan, Blanchot, Sollers és Shakespeare „krízisbe döntik saját nyelvüket és írásukat”, Derrida „könyvkívületbe” esik, „szétcetlizi” a lineáris gondolkodást stb.). Persze lehetséges, hogy ezeken a pontokon a szöveg retorikája a címben jelölt két fogalomhoz utalja az olvasást, így maga is inkább nyelvjátékként/írásjátékként működtethető és nem egyfajta tudományosságnak való megfelelés kívánalma motiválja. Mint ahogyan az is lehetséges, hogy az egymás mellé metszett idézetek interakciója kap újabb hangsúlyt e részek által. Orbán Jolán alapos dolgozata tehát nemcsak a két szerző állításainak (szemantikai) összevethetősége, szembevetése által kínál utakat a 20. századi filozófiatörténetben, de az írás diszkurzív gyakorlatának kiterjesztésével a homogén felületek hegemoniájának (retorikai) aláásásán is munkálkodik.

A kötet negyedik tanulmánya Bagi Zsolt fikciója Paul de Man munkásságának előfeltevéseiről, amely minden kétséget kizáróan a kiadvány legproblematisabb írása. Elsősorban azért, mert tárgyának olyan identitást tulajdonít, mellyel az nem feltétlenül rendelkezett. Ezt persze nem infratextuális viszonyként viszi színre, hanem egészen egyszerűen besorolja/katalogizálja azt egy számára magától értetődő, azonban nagyon is kétséges (ám a tanulmányban következetesen felfejtett) szisztémába. Annak ellenére tehát, hogy a dolgozat kérdésfeltevése aktuálisnak tekinthető, mert a dekonstrukció stratégiáinak egy olyan aspektusára irányul, amely évek óta az elméleti diszkurzus egyik lehetséges centrumában áll (hiszen az „új retorika” különösen Paul de Man munkássága nyomán vált/válik produktív „teoretikus gyakorlattá”), mégsem győzi meg olvasóját arról, hogy képes lenne ténylegesen újraszituálni azt. Eppen ezért mindössze néhány olyan kérdést fogalmaznék újra (Kulcsár-Szabó Zoltán és Molnár Gábor Tamás idevonatkozó írásaira utalva), amely esetleg hozzájárulhat a probléma tudatosításához (sajnos minden felvetődő dilemmára, így pl. az allegória vagy a temporalitás de Man-i fogalmának félreolvasására, nem tudunk kitérni). Bagi Zsolt beszélőjével ellentétben de Man a retorikát trópusok rendszerének tekinti, olyan episztemológiai kritériumnak, mely „mindig eszköze az ideológiai kísértésnek, hogy a nyelvi megismerés és a természetes érzékelés különbségét elfeledjük”. A dekonstruktív retorikai elemzés ilyen értelemben „nem valamely (morális, társadalmi vagy esztétikai) konvenciórendszer cáfolatára, hanem nyelvi föltételezettségének bemutatására tör”, „inkább irányul a referencia formalista vagy esztétista diszkreditálása, mint a referenciális olvasat ellen”. De Man fogalompárja a nyelv fenomenális (jelenségelvű, obszervációs) és anyagi fölfogása nyomán az esztétikai percepció és az olvasás folyamatának „immanenciájára” utal, arra a retorikai mozgásra, amelyben „a nyelv mintegy szétdarabolja saját fenomenális dimenzióját”. De Man szerint „Az irodalmi szöveg nem fenomenális esemény, amelynek bármiféle határozott létezési forma lenne tulajdonítható (...) Nem vezet transzcendentális érzékeléshez, intuícióhoz vagy tudáshoz, csupán előhív valamiféle megértést, amely kénytelen immanensnek maradni, hiszen érthetősége problémáit saját feltételei mellett veti föl.” Az értelemalkotás fenomenalizmusának dekompozíciójában válik láthatóvá az olvasás folyamata, abban az oszcillációban, melyben „a nyelv

materialitása aláássa az esztétika lepleben jelentkező ideologikus műveleteket”. Nem a nyelv maga volna ideologikus tehát, mint ahogyan Bagi Zsolt tanulmánya kijelenti, hanem létfeltételéből adódóan „a filozofáló, moralizáló, esztétikai vagy politikai érdekeltsgű interpretáció”, mely a nyelv fenomenalisztikus modelljeire apellál. Az ilyen interpretációk által működtetett értelmezéstörténeti toposzokat vezet vissza de Man a „betű metonímiájával jelzett anyagisághoz”. Mivel azonban „figuráció és defiguráció egymásutánja” állandó ismétlésre szorul, az óhatatlanul referenciálisnak bizonyuló, az „olvasáshoz visszavezetett betű szerinti jelentés” is rászorul az újbóli dekompozícióra. De Man szerint „a jelentésfolyamatnak a nyelvi artikuláció bármely elvével (legyen az érzéki vagy sem) való összekapcsolása az, ami létrehozza az alakzatot. (...) A figuráció a nyelv azon eleme, amely felelős a jelentés helyettesítés általi megismételhetőségéért. Az alakzat sajátos csábereje nem szükségszerűen abban áll, hogy fölkelti az érzéki gyönyör illúzióját, hanem abban, hogy a jelentés illúzióját hozza létre.” Az alakzatokat tehát igen elhamarkodott olvasói döntés volna bármilyen fenomenológiai struktúrával azonosítani és megfelelkezni arról, hogy eme ideológia is ki van téve a „betű önkényének”, melyet ha próbál is elleplezni, valójában soha nem szüntethet meg. Bagi Zsolt *Nyelvfenomenológia a posztrukturalizmus után* című interpretációja szerint „ezek a később beépülő elemek nem rengették meg alapjaiban a fenomenológiai indíttatást”. Mivel azonban ez a pusztá tulajdonítás nem tartozik a retorikailag (a retorikához) következő de Man-értelmezések közé, több érv szólhat amellett, hogy de Man dekonstruktív „eljárásainak” nem sok köze van az ideológiák fenomenalításához, mint ahogyan a fenomenológia ideológiájához sem.

A kötet ötödik tanulmánya Kiss Gábor Zoltán újhistorizmus-értelmezése, amely legalább két szempontból mutatja, implicate is hangsúlyossá teszi a megértés folyamatának diszkurzív komponenseit. Egyrészt maradéktalanul eleget tesz a tárgyalt szövegekből kiolvasható elvárások „rendjének” (hallgat a szövegek igényére, mint megkerülhetetlen potencialitásokra), másrészt nem hagyatkozik pusztán azok tapasztalatára, hanem „saját” kérdései által ki is zökkenti tételezett magabiztosságukat, a szimpla teóriák identitását. Nem túlzás kijelenteni tehát, hogy a dolgozat önnön tárgyának olyan értelmezési lehetőségeit ajánlja, melyek minden bizonytal jelentékenyen járulhatnak hozzá az „irányzat” hazai befogadásának körülményeihez. Ez a stratégia persze óhatatlanul szembe találja magát egy-két olyan kérdéssel, melyek kontextusfüggősége bár nyilvánvaló, mégsem egyértelmű. A dolgozatban ugyanis rendkívül sok, nevek által „hitelesített” konstrukciók jutnak közös nevezőre. Márpedig érdekes kérdéseket vethet fel pl. egy „irány” ideológiáktól „mentesített” nyelvek általi lebontása. Ennek applikálásához persze biztosan nem elégséges a „tematikai rekonstrukció” alapján felvillantott katalógizáció és címkézés. A dolgozat „logikája” szerint működtetett „lajstromozó szemlélet” ugyanakkor mégsem tekinthető pusztán ideológiáinak. Hiszen (bár nagyon elvétve ugyan, de) éppen a „historializálódó” komponenseken keresztül szituálja újra a megszólaltatott hagyományt. Eme retorikai éleslátás mindenképpen elismerésre méltó. Ezért mindössze egyetlen ponton szólnék hozzá a tanulmány egyik többször visszatérő, kirajzolódó dilemmájához: társadalom és irodalom kölcsönösségének bizonytalan, de újrakörvonalazódó értelmezése kapcsán, s ez nagyon is érint(het)ti az újhistorizmus „üdv-történeti” paradigmájának viszonylagosítását. A dolgozat beszélője Greenblatt koncepciója kapcsán említi, hogy „az irodalom kulturális tett (...) nem választható el társadalmi kontextusától, hiszen benne jön létre és kerül fogyasztásra minden művészet”, majd később kifejti, hogy ezzel összhangban mindenféle „dokumentum”

esztétizálódhat, mint ahogyan „a hagyományosan esztétikainak, művészinak tartott szövegek is közvetlen társadalmi-politikai tartalmat nyernek”. Véleményem szerint termékeny lenne szembesíteni ezeket az előfeltevéseket az autopoietikus rendszerek elméletével. Ugyanis olyan kontextust nyerne ezáltal a fenti dilemma, amely képes lehet átrendezni annak némely komponensét. A társadalomnál evidensebb autopoietikus rendszert nehéz elképzelni, hiszen minden társadalmi gyakorlat magából a társadalomból származik és oda is tér vissza. A rendszer *komplexitásából* következik azonban, hogy minden eleme nem képes minden másikkal kapcsolatba lépni. (Ez egyben azt is jelenti, hogy az elemek közötti kapcsolatok *szelektíve* jönnek létre, ezért mindenkor több cselekvésmód van, mint amennyi éppen megvalósul.) Nem elhamarkodott tehát a következtetés: annak ellenére, hogy az irodalom leírható „társadalmi tettként” (a társadalom által konstruált modellként), maga is olyan, a társadalomból *kikülönült* ön-építő rendszerként képes funkcionálni, melynek elemei magától az irodalomtól nyerik entitásukat. Nagy a valószínűsége, hogy az ily módon elgondolt két autopoiesisz közötti határt a nyelv különböző aspektusai biztosítják. Vagyis ha egy irodalmi szöveg átpolitizálódik, retorikája *azonnal* meg is kérdőjelezi azt. S ez egyben arra is utalhat, hogy társadalom és irodalom viszonya nem feltétlenül írható le pl. színekdochikus kapcsolatként. Mindennek mérlegelése tovább árnyalhatja azt a reflektált képet, melyet Kiss Gábor Zoltán *Az újhistorizmus etikája: módszertan vagy politika* című, nagyon színvonalas tanulmánya bemutat.

A kötet záróeffektusa, Kálmán C. György írása az értelmezőközösségek létmódjának elméleti kérdéseivel foglalkozik. Utalnunk kell itt arra, hogy nagyon is jelentéssé tehető az a szerkesztésbeli következetesség, amely által éppen ez a szöveg került a „vég” pozíciójába. Több szempontból is. Egyrészt a tanulmány nyitott, kérdező logikája felerősíti a kötet (a hat dolgozat) azon (közös) szólását, mely mindenekelőtt az adott dilemmák, diszkurzusok, nyelvjátékok stb. *felnyitásában* válik érdekeltté. Másrészt ugyanezen aspektusa alapján visszautal a bevezetőben megfogalmazott „irányelvek” aktualitására és konkretizációinak lehetséges következményeire. Harmadrészt alátámasztja azt az észrevételt is, miszerint az értelmezőközösségek belső osztottságából következően maga a Sensus-csoport sem konstruálható meg a homogenizáció alakzata mentén, a reflektálatlan konszenzusigény jegyében. Ugyanakkor arra is utal, hogy a homogenizáció csak valamilyen külső szemlélő (mondjuk más diszkurzusok nyilvánvalóan nem semleges látószöge) szerint lehet egyfajta elvárás, s így mindenképpen illúzió. A csoportidentitás megfogalmazódása, de fel is adása a szövegek elkülönöződése alapján arra figyelmeztet ugyanakkor, hogy az egyes értelmezőközösségeken belüli viták, szemponteltérések válhatnak valójában produktív „állapottá”, a disszenzus által folyamatosan újrafogalmazódó kérdések és átrendező tapasztalatok igényének, fenntartásának és mérlegelésének „helyévé”. Vagyis a *sensus communis* ilyen jellegű áthelyezése a biztosítéka annak, hogy az értelmezőközösség fogalma inkább szövegek párbeszédének diszkurzív terepeként nyerjen legitimitást. Mindezek mellett persze számos olyan kérdés is megfogalmazható Kálmán C. György tanulmánya alapján, melyek az eldöntetlenség alakzatait hozzák játékba. A tanulmány által konstruált „ideális olvasó” figurája éppen ezért maga is inkább a „kész válaszok” kikökkentésében való érdekelttségnek lehet a retorikai alakzata. Ugyanakkor rendkívül fontos dilemmákat vet fel implicite a dolgozat keretrendje. És itt az a furcsa helyzet áll elő, hogy tulajdonképpen megismételhetnénk a szöveg beszélője által inszenzirozott kérdéseket. Ehelyett inkább egy olyan szöveghelyre utalnánk, melynek különböző értelmezési lehető-

ségei egyszerre mutatják meg a tanulmány *komplexitását*: a retorika uralhatatlanságából fakadó „többletet”. A kánonok problémái kapcsán veti fel a dolgot az idegenség és az analógiák összetettségének mérlegelését. Nevezetesen arra utal többek között, hogy a kánon amerikai felfogása mennyiben egyeztethető össze más kultúrák (saját) tapasztalatával. Eközben ezt mondja: „Ha az európai vagy ázsiai irodalmár megpróbálja az amerikai fogalmakat, terminusokat, megközelítési módokat alkalmazni saját kultúrájára, hamarosan beleveszhet az analógiák hiábavaló keresésébe, vagy, ami még rosszabb, egyszerűen utánozni kezdi a Nagy Amerikai Testvért.” Nos, az állítás jogossága nagy valószínűséggel igenelhető, csak hogy a betűk összjátéka a nyelv performativitására terelheti a figyelmet, hiszen a „Nagy Amerikai Testvér” kifejezés rövidítése a NAT (feloldva: Nemzeti Alap Tanterv) összetételt adja. Vagyis a „Nagy Amerikai Testvér” utánzása egyben „nemzeti” ügy is lehet, azaz nem feltétlenül „rosszabb” stratégia, mint „az analógiák hiábavaló keresése”. E részlet tehát kitűnő példája annak, hogy a deklaratív szöveget miként ássa alá, forgácsolja szét saját nyelvének materialitása. Ennek hatályba lépése ugyanakkor nagyon is alátámaszt(hat)ja Kálmán C. György *Elméletalkotói közösségek* című munkájának modalitását, az elméleti provokáció gyakorlatát, a kikezdehetetlenek („befagyottak”) gondolt tézisek újrafogalmazását, illetve annak igényét.

A fentiek fényében tagadhatatlan, hogy az első Sensus Füzet *nem* a (deklaratív) „puszta szárnypróbálgatás” amúgy is kétséges trendjeivel rokonítja e kezdeményezést. Nagyon is azt előlegezi inkább, hogy egy olyan értelmezői közösség arculata körvonalazódik általa, amely (a szó pozitív értelmében) konstruktívan járulhat hozzá az irodalomtudomány jövőjének alakításához. Mielőtt azonban végrehajtaná e recenzió azt a következtelenséget, hogy azonosítja az *Irodalom, nyelv, kultúra* című hálózatban megszólaló pozíciók sokféleségét valamilyen differenciálatlan csoporttudattal, arra utalnék inkább, hogy a *sensus* kifejezés az imént említett árnyalatai mellett kifejezetten a *nyelvre* (pontosabban annak egy szövegtani applikációjára) is horizontot nyit. A *sensus* (mint folyamat) ugyanis a jelek anyagiságához rendelt szemantikai mező létrehozását aposztrofálja egyes teóriák szerint. Azt a figurációt, amely a nyelv materiális alakzatait „konkrét értelmekkel” ruházza fel. De tegyük mindjárt hozzá: a jelviszonyok (egy másik perspektíva felől) képesek ellenszegülni eme gyakorlat automatizálódásának. A kötet heteronómiáinak játékból (is) következhet tehát, hogy nem feltétlenül a reprezentáció logikáját követve alkotnak e szövegek időszerű „kulturális toposzokat”. Ezáltal is újabb kontextusok felvillantásával alakítják élővé az elméleti előfeltevések korrekciójától eltekintő, a dilemmák megkérdőjelezhetlenségére berendezkedett olvasási manőverek uralhatatlan játéklehetőségeit; és vonják kérdőre, s egyben oszlatják el (önnön argumentációjuk által is) a kitüntetett, beidegződött (az olvasás mechanizmusára vak) teóriák (?) primátusának „kísérteteit”.

H. Nagy Péter